

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ НЕЙТРАЛІТЕТУ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІСТОРІЇ

Скиба Ріта Юріївна

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
студент-магістр історичного факультету; 4 курс юридичного факультету
e-mail: ritaskiba@rambler.ru*

Ключові слова: міжнародне право, нейтралітет, Віденський конгрес.

Інститут нейтралітету є одним із найстаріших понять в системі міжнародних відносин. Протягом століть нейтралітет виконував функцію дипломатичного інструменту для забезпечення безпеки в умовах міжнародних криз та конфліктів. На різних етапах світового розвитку зміст принципу нейтралітету змінювався, розроблювались способи самозахисту, формувалась політико-правова база.

Таким чином, нейтралітет та політичні методи держав, що його встановили, еволюціонували в залежності від історичного досвіду, який набувається світовим співтовариством. Саме тому в оцінці міжнародно-правового інституту нейтралітету потрібно враховувати історичні передумови. Статус передбачає певні права та обов'язки як самої нейтральної держави, так і інших держав відносно неї.

Мета доповіді полягає в тому, щоб, вивчивши міжнародні документи і внутрішнє законодавство нейтральних країн, розкрити поняття, прослідкувати еволюцію, показати роль і місце постійного нейтралітету в системі міжнародного права і зробити висновки відносно його перспектив.

Впродовж століть формувалася політико-правова база інституту нейтралітету. У міжнародному праві існує декілька його класифікацій, але в загальному вигляді учені виділяють три види нейтралітету: під час війни, політичний в мирний час і постійний [1, с. 5].

Значущість нейтральної політики зростає під час світових воєн, а особливо в період «холодної війни», коли нейтральні держави стали своєрідними «буферами» чи «мостами» між Заходом і Сходом [2], місцем важливих дипломатичних переговорів, що сприяли розрядці міжнародної напруги.

Спочатку під нейтралітетом розуміли неучасть тієї або іншої держави у війні, проте надалі виникли такі його різновиди, як позитивний та постійний нейтралітет. Сучасні умови глобалізації вимагають від істориків, юристів і дипломатів модернізації міжнародно-правового інституту постійного нейтралітету.

Наша доповідь присвячена розгляду саме постійного нейтралітету, що, як правило, встановлюється державою з схвалення міжнародного співтовариства і гарантується ним; тобто держава не може в односторонньому порядку скасувати набутий колись статус. Іншою особливістю постійного нейтралітету є те, що держава, яка має такий статус, зобов'язана дотримуватися його не лише під час війни, але і в мирний час. Тому цей інститут набуває важливого значення для підтримки миру, запобігання військовим конфліктам тощо.

У російській і українській юридичній та історичній літературі поняття постійного нейтралітету отримало вельми скромне висвітлення, в основному на рівні періодичних видань. Основний масив публікацій з даної проблематики припадає на радянський період: роботи Б.В. Ганюшкіна, С. Н. Дурденевського, С. Б. Крилова, Л. Оппенгейма.

Сучасні дослідники (В. Кружків, Ю. Юданов, І. Петров, Т. Хрульова, І. Антонов, А. Дмитрієв та ін.) дають оцінку статусу нейтралітету із залученням широкого кола джерел і з врахуванням наукових підходів зарубіжних колег. І. П. Антонов аналізує звернення німецьких юристів-міжнародників до проблеми нейтралітету, А. І. Дмитрієв на конкретних прикладах показує можливість встановлення цього статусу Україною.

Джерельна база представлена актами встановлення статусу нейтральних держав: «Акт відносно визнання і гарантії постійного нейтралітету Швейцарії і недоторканості її території» (Париж, 8(20) листопада 1815 року); Австрійський державний договір від 15 травня 1955 року. Важливими у вивченні трансформації поняття нейтралітет є постанови ЄС, що надруковані у збірці «Документи Європейського Союзу».

Вперше сам термін зустрічається в 1378 році., під час Столітньої війни. Зокрема, війна за бретонський спадок виявилася більшою за родинну суперечку, а вилилася у війну між Францією та Англією [1]. Тридцять років потому про нейтралітет вже згадується в офіційному документі: 25 травня 1408 року французький король видав декрет про збереження нейтралітету в боротьбі з римськими папами [2]. Невдала спроба Мальти 1802 р. встановити статус нейтралітету має важливе значення для підготовки і остаточного становлення поняття, яке через 13 років стає діючим юридичним інститутом [3]. Статус постійного нейтралітету був розроблений для Швейцарії, міжнародно-правове закріплення якого відбулося 20 листопада 1815 р. [4]. Гарантії швейцарського нейтралітету закріплені в «Акті щодо визнання та гарантії постійного нейтралітету Швейцарії та недоторканості її території», під яким стоять підписи представників Австрії, Франції, Великої Британії, Росії, Португалії і Пруссії. У ньому говориться, зокрема: «Держави, що ухвалили Віденську декларацію 8 (20) березня, нині цим Актом урочисто визнають постійний нейтралітет Швейцарії, поручаються за цілісність та недоторканість володінь її в нових межах. Держави, що підписали Декларацію 8 (20) березня, визнають урочисто через цей Акт недоторканості Швейцарії і незалежності її від усякого чужого впливу» [5]. «Поручаються» – це і означає «гарантують», бо у французькому оригіналі акта тут стоїть слово «garantissent». Але будь-якого механізму захисту швейцарського суверенітету в тексті немає.

Таким чином, в документі немає прямих зобов'язань країн, що підписали акт, захищати у разі агресії проти Швейцарії її територію своїми збройними силами. Там взагалі не вказано, як їм належить чинити, якщо Швейцарія на таку агресію поскаржиться. Крім того, даний документ юридично є декларацією, а декларації в ієрархії міжнародно-правових актів стоять трохи нижче договорів, бо не вважаються настільки юридично вагомими.

Довготривалим виявився заснований на договірній основі нейтралітет Бельгії [6] та Люксембургу [7], що протримався до 1914 р. В Європі під час Другої світової війни нейтральної політики дотримувались, окрім Швейцарії, Швеція, Іспанія та Ірландія. Після Другої світової війни був встановлений нейтралітет Австрії в результаті підписання Державного договору, 1955 р. [3].

Яскравий представник західноєвропейської школи міжнародного права німецький професор А.–В. Гефтер визначав нейтралітет «як неупереджене продовження мирних відносин держави з кожною з воюючих сторін». Розвиваючи цю думку, автор зазначав, що «нейтралітет є природним правом, яке випливає з волі та незалежності держав. Але він може бути також встановлений вільно і забезпечений договорами або навіть мати характер постійної необхідності» [10].

Російський юрист-міжнародник Б. Нольде на початку XX століття писав: «Постійний нейтралітет є сукупністю правовідносин, які пов'язують кілька держав і створюють права та обов'язки, по-перше, для тієї держави, яка називається постійно нейтральною, і, по-друге, для інших держав. Тому одностороннім актом «проголошення себе постійно нейтральною», зрозуміло, не може бути покладено на інші держави зобов'язання поважати цей нейтралітет та інші зобов'язання щодо нейтрального статусу, а, отже, через нього не може бути створено «постійно нейтральна держава» у прямому значенні слова» [11].

У адаптованому для радянського читача в 1926 р. підручнику професора Ф. Ліста правове становище нейтральних держав визначається через створення війною правовідносин «не тільки між воюючими державами, але і між воюючими державами, з одного боку, і державами, які у війні не беруть участі, – з іншого. Ці правовідносини, що істотно змінюють стосунки мирного часу, називаються нейтралітетом» [10].

До середини XX ст. викристалізувалося основне поняття «нейтралітет», під яким в широкому значенні слід розуміти неучасть держави в воєнних конфліктах та воєнних блоках [2]. В більш вузькому значенні – це принцип зовнішньополітичної діяльності держави, який передбачає її неучасть у збройних конфліктах, а в мирний час – відмову від участі у військових союзах і блоках. Даний принцип оформляється як особливий правовий статус держави. Розглядається як політика, тобто доцільна, свідомо діяльність вищих осіб держави, що здійснюють її від імені державних органів і народу, котра спрямована на стабілізацію мирних відносин, їх розвиток у бік людяності, гуманності.

Таким чином, принцип нейтралітету залишається актуальним в сучасних міжнародних відносинах, хоча після закінчення «холодної війни», у поствестфальську епоху, у нейтральних країнах обговорюється доцільність проведення політики традиційного нейтралітету. Постійно нейтральні держави, дотримуючись політики невтручання в справи інших суб'єктів міжнародного права, вони заручились довірою й повагою, як сусідів, так і інших країн.

Література:

1. Ганюшкин Б.В. Современный нейтралитет [Текст] / Б. В. Ганюшкин. – М.: ИМО, 1958. – 164 с.
2. Райхель Ю. Опасные игры в нейтралитет [Электронный ресурс] / Ю. Райхель. – Режим доступа: <http://www.ukrrudprom.ua/digest/dsdsdsf150408.html> Доступ – 21.01.2011 г.
3. Война за наследование Бретани [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://france-janna.narod.ru/index1.htm/>. Доступ – 15.01.2011 г.

4. Великий раскол [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://drevo-info.ru/articles/2699.html/>. Доступ – 15.01.2011 г.
5. Попов А. Без гарантий и без опасности. Из жизни европейских нейтралов (окончание) [Электронный ресурс] / А. Попов. – Режим доступа: http://www.analitik.org.ua/author/45c33a4b770ce/pagedoc3432_7/. Доступ – 13.01.2011 г.
6. Чёрных А., Зыгарь М. Европейские нейтралы [Электронный ресурс] / А. Чёрных, М. Зыгарь // Власть. – № 10 (463). – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/Doc/314551/>. Доступ – 15.01.2011 г.
7. Акт относительно признания и гарантии постоянного нейтралитета швейцарии и неприкосновенности ее территории (Подписан в г. Париже 8(20) ноября 1815 г.) [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.zaki.ru/pagesnew.php?id=1524/>. Доступ – 13.01.2011 г.
8. Дыбов, С. Рождение Бельгии и её первый король, год 1830 [Электронный ресурс] / С. Дыбов. – Режим доступа: <http://artifact.org.ru/personalnie-dela-/dibov-s-v-rozhdenie-belgii-i-eyo-perviy-korol.html/>. Доступ – 20.01.2011 г.
9. Павликова, Т. Как появлялись «сверхмалые»? Люксембург [Электронный ресурс] / Т. Павликова. – Режим доступа: <http://shkolazhizni.ru/archive/0/n-26307/>. Доступ – 15.01.2011 г.
10. Дмитрієв, А.І. Україна і постійний нейтралітет: тест на сумісність [Текст] / А. І. Дмитрієв. – К.: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2009. – 76 с.
11. Нольде, Б. Э. Постоянно нейтральное государство [Электронный ресурс] / Б. Э. Нольде. – Режим доступа: <http://www.lawlibrary.ru/izdanie53189.html/>. Доступ – 17.01.2011 г.

Науковий керівник: к. і. н., доцент кафедри нової і новітньої історії історичного факультету Страшнюк С. Ю.